

Горан Васин
СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ
издајник или визионар?

Уредник
Зоран Колунџија

ГОРАН ВАСИН

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ

издајник или визионар?

НОВОСАДСКИ КЛУБ

Проф. др Горан Васин

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ – ПОЛИТИЧКИ ВИЗИОНАР ИЛИ ВЕЛЕИЗДАЈНИК¹⁾

Неколико генерација новосадских историчара имало је потребу да се бави животом и политичким деловањем Светозара Милетића. Васа Стајић, Никола Петровић и Дејан Микавица представници су историографских школа које су, у размаку од неколико деценија, писале о Милетићу и давале различита тумачења његовог великог политичког деловања. Сваки на свој начин, поменути аутори бавили су се проблемима Милетићевог живота. Стајић и Петровић чинили су то на себи својствен, идеолошки обојен начин, стављајући Милетића у контекст дешавања у Краљевини СХС, односно комунистичкој Југославији, док је биографија из пера историчара Дејана Микавице и стилем и начином размишљања на завидан начин надмашила претходнике, што не умањује значај Стајићевог и Петровићевог писања. Публикована грађа коју је приредио Никола Петровић чини његово дело потпунијим и незаобилазним, баш као и Милетићеви списи које су публиковали Чедомир Попов и Дејан Микавица.

Суштински, Светозар Милетић је незаобилазна тема за све историчаре који желе озбиљније да се баве историјом Срба у Монархији, али и читавим низом процеса који су обележи-

¹⁾ Детаљније: Горан Васин, *Светозар Милетић - Политика и идеје*, Нови Сад 2025; *Летопис Матице Српске*, текст Беседе за јубилеј Два века Милетића и Матице Српске.

ли српску историју током готово три деценије. Стога писање књиге о Милетићу неизбежно подразумева и поновно разматрање Српске Војводине, Карловачке митрополије, Источног питања, Кнежевине Србије и Књажевине Црне Горе, Срба у Босни и Херцеговини, као и великих сила и њиховог утицаја на српско питање.

Динамика Милетићевог живота, његовог политичког деловања, мисли и идеја сведочи о вишедеценијској, упорној и доследној борби за унапређење положаја српског народа и истинској жељи да се политичке прилике трајно мењају у складу са његовим либералним начелима. Свака генерација историчара желела је себи подобног Милетића, овековеченог Мештровићевим спомеником из 1939. године. Као да је свака генерација, у духу сопственог времена, промена и поновног решавања националног питања, желела изнова да представи Милетића у складу са сопственим потребама, идејама и политичким идеологијама. Очито је Светозар Милетић за сваку генерацију био посебан, са ширином својих идеја, упорним говорима и чињеницом да је три деценије опстајао у веома сложеним политичким околностима Хабзбуршке монархије, Источног питања и српских раскола, непрестано настојећи да допринесе решавању српског питања. Извори о томе недвосмислено сведоче, јер су и политички пријатељи и непријатељи, свако на свој начин, били усредсређени на Милетића. Дубок траг који је оставио у Новом Саду и међу Србима који су живели на територији коју је он дефинисао као Српску Војводину остао је видљив и трајан.

Светозар Милетић је активно провео у политици нешто више од три деценије. Политичке генерације су се смењивале, неке опстајале, друге нестајале, док је Милетић трајао и служио као својеврсна вододелница српских политичких елита. То се показало као тешко бreme и за њега самог и за генерације његових сабораца и наследника – милетићеваца. Милетићевии врсници били су кнез Михаило, књаз Данило и Ђорђе Стра-

тимировић, док је и сам памтио митрополите Стефана Стратимировића и Стефана Станковића, а активно је стварао већ у време патријарха Јосифа Рајачића. Саборац и политички истомишљеник Светозара Милетића Михаило Полит Десанчић био је седам година млађи од њега, прота Ђорђе Бранковић четири године, Миша Димитријевић петнаест, а Јаша Томић пуних тридесет година. Примера ради, књаз Никола био је четрнаест година млађи од Милетића, а кнез Милан двадесет осам. Илија Гарашанин био је старији пуних четрнаест година (1812), док је Јован Ристић био седам година млађи (1833). Показало се да у политици овакви генерацијски односи нису били нимало безначајни. Стварање српских политичких олигархија са обе стране Дунава и Саве показало је да су генерацијске разлике често биле врло битна основа, за завере, преврате, неразумевања, дијаметрално супротне погледе на свет, анахронизме, врло често и мржњу политички завађених елита.

У време док се Милетић истицао на српској политичкој сцени одиграли су се Светоандрејска скупштина 1858, убиство књаза Данила 1860, убиство кнеза Михаила 1868, Тополска буна 1877. и Илкина завера 1882. године. У самој Монархији догодили су се Либењкијев покушај атентата, а у ширем европском контексту убиство царевог брата Максимилијана у Мексику 1867. и руског цара Александра II 1881. године. Догађаји из Револуције 1848–1849. представљају посебну причу. Уставне промене у Монархији уследиле су 1860–1861, 1867. и 1868–1873, док су у Кнежевини Србији важне промене донели закони из времена кнеза Михаила и Духовски устав из 1869. године. Црна Гора је ратовала са Турском 1862, а обе српске државе 1876–1878. године. Томе треба додати устанке у Херцеговини 1875–1878. и 1882, као и онај у Кривошијама 1869–1870. Није било генерације српских политичара у овом периоду која се није суочила са неком од буна, завера, ратова или устанака, што је давало посебан тон политици, економији и друштвеном животу. Срби су пролазили тежак и компликован пут решавања

Источног питања, али и сопственог положаја у Хабзбуршкој монархији. Милетић је био укључен у оба процеса.

Његов политички пут можемо посматрати у више фаза: не само пре и после *Туцинданској чланка* 1860. године већ и кроз његова настојања од 1861. до 1865. да се избори за водеће место на српској политичкој сцени, међу искуснијим политичарима и ствараоцима попут Јакова Игњатовића, Јована Суботића или Ђорђа Стратимировића. Његов политички сукоб са Стратимировићем 1865–1866. био је пресудан за Милетићево уздицање до положаја водеће личности српске политике у Монархији. Показало се да ни новосадска калдрма, како су је често звали, није била благонаклона према бившем вожду Стратимировићу, нити према некадашњем великом перу Игњатовићу. И сам Милетић имаће тешке тренутке, праћене поткаживањима, претњама и притисцима. Два пута је смењиван са места градоначелника (1861, 1868), а касније и два пута осуђиван (1870–1871, 1876–1879). Ипак, дочекао је као херој од новосадске српске елите, која је свој нови политички систем градила на Милетићевом наслеђу, мада без његовог идеала и идеализма, снаге и прагматизма.

На Хрватском сабору Светозар Милетић је наступао реалистично и прагматично, али и принципијелно. Будући да је добро схватао политику Владе у Пешти, посебно пре самог Дуализма, било му је јасно да се само у пуној сарадњи Троједне и Српске Војводине може наћи одговор на нарастајућу политичку снагу мађарске националне државе и све јаче притиске у погледу развојачења Војне границе. Српску Војводину никада није претпостављао интересима Троједне, а Ревизију Нагодбе 1873. доживљавао је као изневерен договор / идеал за ситан интерес. Његово искуство из тог времена директно га је усмерило ка идеји самосталног окупљања Срба у сопствену странку, са циљем самосталне одбране српских интереса. То, међутим, није искључивало сарадњу са Хрватима тамо где су се интереси две стране подударали. Милетић се није устручавао да

то јавно каже и напише, сматрајући да таква сарадња може бити на корист и Србима и Хрватима, али само уз пуно међусобно признање и потпуну политичку равноправност. Та идеја ће, у измењеним политичким околностима, доћи до изражаја и у стварању Хрватско-српске коалиције 1905–1906. године, у којој ће се појавити актери српских и хрватских елита, помогнути Владом у Београду и у значајној мери антимађарски расположени. На сличан начин ће се и на Угарском сабору где је био жестоки, јавни, борац за равноправност народности 1865–1868, и касније све до хапшења 1876, са идејом сталне слоге и политичког договора Срба, Румуна и Словака, оформити идеја која ће кулминирати Конгресом народности у Будимпешти 1895, и ораганизованијем отпору мађаризацији која је давала све мање резултата беу обзира на све агресивније законе.

Босна и Херцеговина и Источно питање заузимали су посебно место у Милетићевом политичком деловању и значајно су утицали на његово разумевање српског питања. Милетић је упозоравао да би аустроугарска окупација Босне и Херцеговине могла имати далекосежне последице по Србе у Монархији, Србију, Црну Гору и саме Србе у Босни и Херцеговини. Говорио је да ће Србима бити стављена омча око врата. Каснији догађаји – од Анексионе кризе 1908. и 1914. године до трагичних искустава 1941. и 1991. – давали су нову актуелност овим његовим упозорењима, уз дубоко уплитање великих сила и њихово одређивање правила политичких односа. Милетић је предвиђао да Срби у таквим околностима неће лако пронаћи решење и да ће бити спутани у питањима развоја друштва, економије, спољне политике и културе. Из тог разлога „Застава” и Милетић упорно су истицали тезу о националној катастрофи, коју ће касније прихватити и српска историографија, али која је у Милетићево време требало да подстакне Омладину у Монархији на окупљање и отпор окупацији. Одједи таквих идеја могу се препознати и код каснијих генерација националне омладине, па и у круговима

Младе Босне, у којима је провејавао некадашњи дух УОЦ, са наглашеном нотом отпора окупацији.

Милетићево инсистирање на што већем укључивању Србије у решавање питања Босне и Херцеговине било је, у суштини, условљено реалном проценом снаге Аустроугарске, коју је веома добро познавао. Школовао се у центру Монархије, у Бечу, живео и политички деловао у Пешти и Загребу и био дубоко свестан могућег епилога. Истовремено је знао да Србија и Црна Гора нису спремне за рат. Тако се често долазило у пат-позицију која је условљавала нападе на политику Кнежевине Србије, неповерење, страхове и предострожност.

Милетићева подршка Црној Гори и књазу Николи често је била у центру пажње пречанске јавности, али, како је и сам тврдио, никада на уштрб народа у Србији и саме Србије. Често је покушавао да уздизањем књаза Николе заправо покрене кнеза Милана на акцију, нове идеје и другачији приступ политици, што је објективно било тешко због надзора и Монархије и Русије. Његове критике политике у Кнежевини биле су често жестоке, али, како је и сам тврдио, проистицале су из жеље да Србија, коју је толико уздизао и ценио, буде спремна да преузме улогу српског Пијемонта. То је подразумевало уређење уставног и законског поретка, слободу штампе, говора и окупљања, као и ширу и самосталнију политику, чији ће се многи елементи остварити после 1903. године. Погледи на спољну и унутрашњу политику нису могли бити исти из перспективе Београда и Срба у Монархији, па су размимоилажења била присутна, али никада нису довела до прекида суштинске и дубинске повезаности која је трајала кроз 18. век, у време 1804–1815. и 1848–1849. године, о чему је Милетић такође много писао.

О Русији, Аустроугарској и Словенима Милетић је износио оштре закључке. Није се устручавао да критикује Русију, упозоравајући да ће она пре или касније доћи у сукоб са Монархијом, да ће постојати опасност да изгуби Малорусију уколико се огреши о Словене, посебно о Пољаке, и да би такве

кризе могле довести до великог сукоба, нарочито погубног по Угарску. Русију није идеализовао, али је испољавао искрену жељу за променом њеног унутрашњег система, за добробит и Руса и свих Словена, јер је предвиђао и могућност револуције.

Текстови које је писао током дуге политичке каријере, његови стални јавни наступи и доследни, често бескомпромисни политички ставови постали су озбиљно бремене за њега самог, а касније и за милетићевце. После његовог повлачења услед болести и последица затвора, након, објективно говорећи, режираног процеса, постепено је долазило до замора од политике СНСС и либерала. Порука коју је Влада послала политичким сламањем Милетића била је веома озбиљна, посебно у ери доминације режима Куена Хедерварија у Троједној и Калајевог режима у Босни и Херцеговини. Милетићева политичка заоставштина чекала је другачије време, другачије односе великих сила и неку нову политичку еру, чије је обресе тако јасно наговештавао у својим текстовима. Мештровићев споменик у Новом Саду и данас сведочи о политици и идејама Милетића, једног од ретких којима се новосадска калдрма одужила и, на свој начин, поклонила.

После смрти Светозара Милетића, 4. фебруара 1901. године, један од његових сабораца и политичких истомишљеника, Михаило Полит Десанчић, написао је некролог у којем је дао своје виђење Милетићеве политике и положаја Срба у Монархији. Полит наглашава да се Милетић жртвовао, да је током свог живота умео да одушеви читаве нараштаје, али и да је у његовом животу било сувише трагичности и да је непрестано био изложен сумњичењима за велеиздају. Притом цитира Деака: „Ватрен Србин, али добар патриота.” Полит тврди да је Милетић волео Угарску као своју домовину и да никада није желео да је отцепи, али да је исто тако волео и своју прекосавску браћу. Наглашава да је током свог политичког деловања заговарао сарадњу са мађарским елитама и да је са Деаком успевао да се договара о употреби српског језика у управи.

Полит је подсећао и на ширину Милетићеве мисли и његове идеје о сарадњи Срба, Словака и Румуна, истичући да се Срби у Угарској налазе у веома тешком положају. Сматрао је да Милетић никада није очајавао и да је највеће поверење полагао у Омладину, видећи у њој пут којим се мора ићи и очекујући од ње да очува српске традиције и Милетићеву политику за будуће нараштаје. Ако постоји признање које српски народ дугује Милетићу, за њега, како је Полит записао, не може бити лепших речи него да му у спомен каже: „Он је свој род љубио!”

Важна поука Милетићевог политичког деловања свакако је и ширина његових погледа, образовање које је стекао, неморан вишедеценијски рад, као и потреба да оствари политички утицај и остави писани траг у својим надалеко познатим текстовима и уводницима „Заставе”, који су били читани са обе стране Дунава и Саве или, како се тада говорило, на свим местима где живе Срби. Ови текстови доносе податке, али и више од тога: између редова сведоче о човеку озбиљног политичког инстинкта, даровитом и способном да сагледа срж проблема, његове последице и могућност другачије, за српско питање повољније политике. Процеси које је уочавао и на које је упозоравао остају као поуке и идеје које у својој суштини не застаревају, јер процеси из 19. века постају све актуелнији и све доминантнији у животу друштва 21 века.

Светозар Милетић (1826-1901)

ЗАКОНСКИ ПРЕДЛОГ О НАРОДНОСТИМА²⁾

А. Основна опредељења

§1. Устав признаје у Угарској Мађаре, Словаке, Романе, Србе, Русине и Немце као народе (*nemzetek*), који по нумеричном и политичном значају свом имају право политичног опстанка и развитака народности своје.

§2. Устав признаје мађарску, словачку, романску, српску, русинску и немачку народност као земаљске и равноправне народности, и ујамчава им условија политичног и културног опстанка и развитака њиовог у покрајинама, где су компактне, на основу равноправности свију народности, и у границама земаљске целокупности, и државног политичног јединства.

§ 3. Устав признаје и усвојава поред мађарског такође и словачки, романски, српски, русински, и немачки језик за земаљске језике, који у свима струкама политичног и културног живота у једнаким околностима једнаку јавну важност имају.

Закон опредељује, који ће језик, у ком кругу, и у којој мери у интересу јавне администрације с једне, и развитака дотичне народности с друге стране уживати претежну политичну важност, без уштрба грађанске равноправности у једнаком уживању стварни грађански и политични права.

²⁾ Овај предлог објавила је *Застава* 5. маја 1866, бр. 25.

§4. У политичном погледу автономне муниципије уважавају се као основна земаљска установа за народности исто тако, као и за уставност и устав, и по томе имају се колективне муниципије (које се из више општина састоје) по могућству по народностима омеђашити.

§5. Котари власти, које се на више муниципија распростиру, као котари апелациони судова, и подобни имају се по могућству по народностима окружити.

§6. Више, нарочито средоточне политичне и судске власти имају се тако устројити, да се одељења и сенати по могућству по народностима саставе, или да у таковима народности без уштрба стручне способности сразмерно заступљене буду.

§7. Достојанства, која част или власт дају, и разноврсна војничка и грађанска частништва свију муниципија, који наименовање непосредно или посредно од Круне и извршне власти зависе, имају се без уштрба стручне способности са сразмерним обзиром на народности подељивати.

Начелници муниципија сваке врсте треба да су нарочито од оне народности, које значај муниципија на себи носе.

§8. Горња кућа Сабора има се по начелу равноправности народне у представништву политични, вероисповедни, и културни стихија и фактора државни преустројити.

§9. Народне заставе свију земаљски народности признају се за земаљске заставе, и имају се при земаљским свечаностима као и при крунисању краља уз државну заставу употребљавати.

Свакој је муниципији и општини слободно, употребљавати заставу оне народности, које значај на себи носи.

§10. У културном погледу свака земаљска народност има право, да се у целости својој, или честимице удружи,

и као народно општинство (universitas nationis) или као друштва организује за цели културног (просветног) развика свог у свима струкама културног живота; да на ту цел статуте доноси, јавна виша и нижа заведења за науку, књижевност, јавну наставу, вештину, и уопште за просветне цели подиже; да на то фондове и фондације оснива, и свим тим самостално, под јединим условијем највишег надзора државне власти управља и рукује.

Држава има једнаку дужност, да свакој земаљској народности на те цели сразмерну потпору државну даје.

§11. Општине и муниципија имају право у свом опсегу подизати или потпомагати културна, и наставна заведења оне народности, које политични значај на себи носе.

Више општина или муниципија исте народности имају право, ради културни и наставни цели народности своје у сvezу ступити, и органе управе, надзора и контроле, или другог сутицаја постављати.

Уплив државне власти у том погледу ограничава се на онај делокруг, који јој у обзирu располагања муниципија и општина са својим имањем иначе по земаљском закону пристоји.

§12. Заведења јавне наставе, која општинство или друштво народности или верозаконa једног о свом трошку подигне и издржава, равна су у свему подобним државним заведењима, и уживају јавност и с њоме скопчану важност и вредност, под јединим условијем, да је научна система углавном земаљској сагласна, и да је способност наставника ујамчена.

§13. Државна заведења јавне наставе имају се по значају народности оне, у којој су опсегу, преобразити тако, да наставни језик буде језик дотичне народности, с

обзиром и на друге народности, које синови иста заведења у знатнијој мери посећују.

§14. Државна власт не може оснивати, или допустити, да се оснивају така заведења јавне наставе у опсегу једне или друге народности, којима је цел или нужна последица однорађење синова исте народности.

§15. Где у опсегу које народности не постоје така заведења јавне наставе, која су са политичким животом у сајузу, као гимназије и правне школе, има ји држава или у смислу §12. сама основати, или дотичну народност у том потпомоћи, у последњем случају без уштрба карактера народности, и без даљег уплива на унутрашње устројство и управу, осим уколико општи интерес изискује, да је научна система земаљској углавном сугласна, и да буде ујамчена способност наставника.

§16. Има се завести државно свеучилиште, на ком ће се катедра разни наука по способности без разлике народности и верозакона попуњавати, и науке на сваком земаљском језику по способности наставника и потреби слушатеља предавати моћи, и где ће уз то катедре за књижевност и језик свију земаљски народности постојати.

§17. Сваки народ има право да своје народне (основне и главне) школе уреди, управља, надзире и контролира, односно да органе уређења, управе, надзора и контроле аутономно установи и поставља и одношења и уплив дотичне цркве у тој ствари определи.

Власт државе ограничава се на право највишег надзора државне власти, које ће иста посредством људи исте народности, односно вероисповести непосредно извршавати.

§18. Свака народност има право, помоћ најпре своје општине, па онде своје муниципије, и уколико ова не до-
сиже, помоћ државе за обдржавање цркве, свештенства,

школе, катихетства и учитељства, и други нужни црквено-школски потреба за оне општине своје искати, које терете те сносити у стању нису.

§19. Свака народност има право, старешинству и општинству верозакона, који исповеда, као и заведењима с тим скопчанима по строју и језику свој значај дати.

Где су општинства така смешане народности, па неће или не могу се разделити, имају се размирице о важности језика у пословима општинства решавати по земаљским о одношају разни језика у политичном животу донесеним законима.

Б. Особена опредељења

I Одношења народности у муниципијама, дистрикtima, општинама и корпорацијама

§20. У муниципијама и дистрикtima, који се из више општина састоје, унутрашњи је званични језик свију муниципски и дистриктски, политични и судски власти један, и то онај, који је матерњи језик савршене или односне већине становништва.

§21. Где је број становника разни народности подједнак, опредељује представништво муниципије, или дистрикта, који ће језик од ти народности за време трајања истог представништва бити унутрашњи званичан.

§22. У главним скупштинама и одборским седницама представништва може сваки, који право гласа има, употребљавати свој матерњи језик; записници пак имају се водити у званичном језику муниципије, или дистрикта. Где пак по §21. представништво опредељавало буде, који ће језик званичан бити, може и то за исто време одредити,

да се записници главни скупштина на језику још једне од подједнаки народности воде.

§23. Представништво опредељује, који ће се језици осим званични у опсегу муниципије, или дистрикта, с обзиром на нумерични, друштвени, и културни значај дотични становника за домаће, тј. за такве језике у том округу сматрати, који ће уз званични језик опредељене јавне важности имати.

§24. Званичници муниципије и дистрикта могу се у званичном усменом саобраштају свом, као и у усменом саветовању и разлагању у седницама својим језиком служити, ако је по §23. један од домаћи окружни језика.

§25. За сношај и саобраштај политични и судски власти муниципије или дистрикта са становништвом и странкама важе следећа опредељења.

а. Поједина и правна лица и странке могу у свима писменим сношајима својима са реченим властима употребљавати свој матерњи језик, ако је овај у смислу §23. један од домаћи језика исте муниципије, или дистрикта, иначе се имају званичним језиком или дотичне, или државне власти послуживати.

б. Усмене молбе, тражбе, изјаве, и сваковрсне тегобе могу се истина и на другим језицима, ако ји дотични званичници разумевају, представити, али се само у једном од домаћи окружни језика (§23) могу, и на особено захтевање имају у записник узети; иначе у званичном језику дотичне власти, или на особито захтевање на језику државне власти. То исто важи и за расправе у грађанским парницама, с примедбом, да свака странка само један језик употребљавати може, и да се по томе странка, која се из више особа разног матерњег језика састоји, на један језик сложити има, иначе се и за ту страну званични језик дотичне власти употребљава.

в. Искизи окривљеника имају се у њиовом језику ако је један од домаћи, иначе на оном од домаћи језика употребљавати, у коме желе, и у истом језику има се и расправа водити; ако је више окривљеника разног матерњег језика, онда за окри-